

A SZERZŐ MÁR NEM ISMERETLEN

AZ OSZK 16. SZÁZADI HAJÓZÁSI TÉRKÉPÉNEK KÉSZÍTŐJÉRŐL.¹

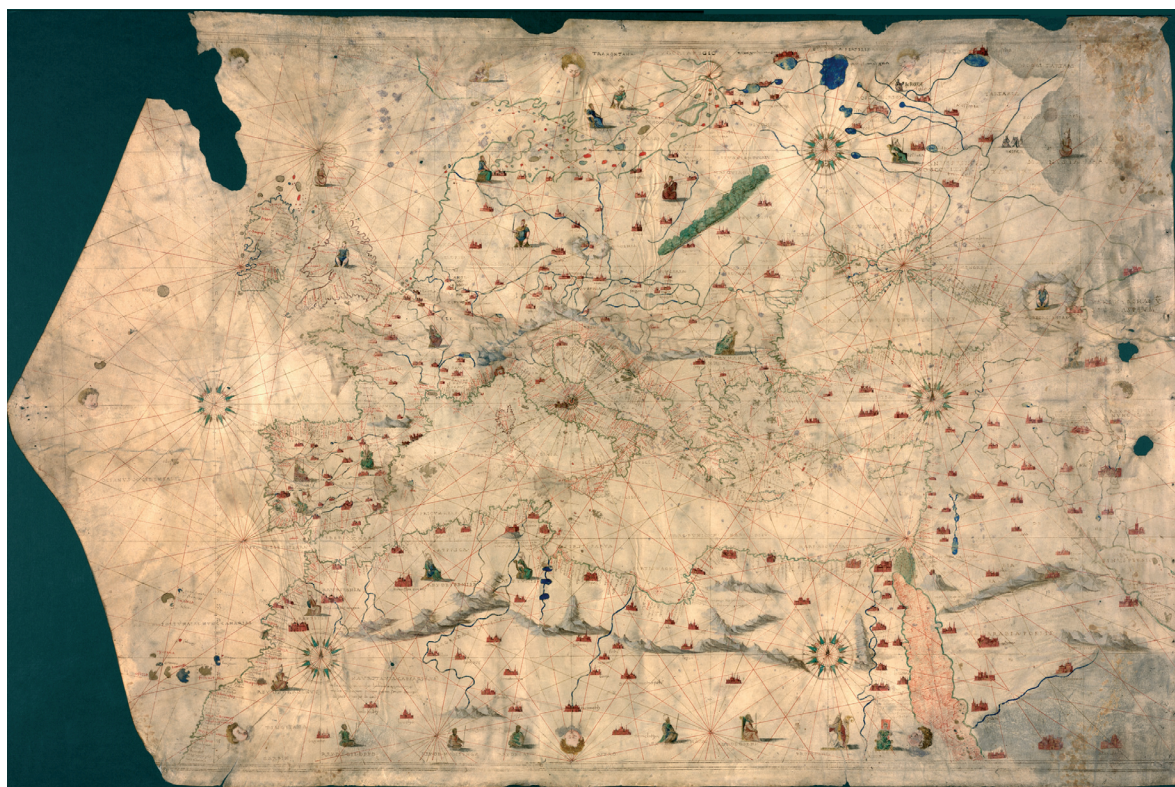
A Földközi-tenger vidékén a 13. században meginduló társadalmi és gazdasági változások a termelés általános fellendülését idézték elő. A különféle árukat és termékeket egyre nagyobb mennyiségben szállították az egyes régiók között, aminek következtében a közlekedés és az áruszállítás gyors fejlődésnek indult. Egyre nagyobb szerepet kapott a tengerhajózás, a megnövekedett igényekhez azonban új, nagy teherbírású, ugyanakkor biztonságos hajókra, valamint a tengeren alkalmazható tájékoztatói módszerekre és eszközökre volt szükség.

A hajóépítés technikai újításai mellett megjelent egy új segédeszköz is: a navigációs (portolán) térkép. E különleges térképek célja nem csak tengeri tájékozódás megkönnyítése volt, hanem a hajózási útirány megter-

vezésének elősegítése is. A földrajzi környezet pontos ismerete megkövetelte a valóságnak megfelelő ábrázolást, ezért a portolán térképek a többi 13-14. századi térképpel ellentétben a modern térképeket megközelítő földrajzi pontossággal készültek. Ezekben a műveken a tengerek partvonalát rendkívül részletesen rajzolták meg, ugyanakkor a navigáció szempontjából lényegtelen belső szárazföldi területeket általában üresen hagyták. A portolán térképek azon gazdagon díszített darabjai, amelyeken az előbbiekkal ellentétben a szárazföldek belső területeit is ábrázolták, nem a tengeri navigációt szolgálták, ezeket a felfedező utak és a hozzájuk kapcsolódó gazdasági tevékenységek során használták. Már a készítésük idején értékes műalkotásnak tekintették, és rendszerint uralkodók vagy gazdag hajótulajdonosok birtokába kerültek.

Cod. Lat. Medi aevi No. 353. Név nélkül,
70,5 x 106,8 cm, 16. század közepe, OSZK.

Az ismeretlen szerző műve. A tudományos szemléltető térképkészítés mérföldkövének tekintett portolán

térképek néhány példánya az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében is megtalálható. Szépségével és titokzatosságával kiemelkedik közülük az a 16. század közepén készített példány, amelyet készítője nevének hiányában Cod. Lat. Medi aevi No. 353 jelzettel láttak el.

A térkép történetéről azt lehetett tudni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének bővítésekor vásárolta 1889-ben. A nagyméretű térkép jó állapotban van, gazdag névrajza még ma is nagy területen olvasható, és különlegesen finom vonásokkal készített, művészi miniatúrák díszítik.² Mindennek ellenére egyedül Gróf Teleki Pál adott közre egy rövid leírást róla 1906-ban.³ A Földrajzi Közlemények VII. füzetében megjelent cikkben röviden összefoglalta mindazt, amit az úgynevezett névtelen hajózási térképről „első ránézésre” tudni lehet. A térkép szinte egész Európát, Észak-Afrikát és a Közel-Keletet ábrázolja. Nyugati oldalán a Brit-szigetek, két képzeletbeli sziget (*brasil* és *las maidas*), az Azori-szigetektől kettő (*lupo*, *corvo*), Madeira és a Kanári-szigetek húzódnak. Nyugat-Afrika partját a Rio Dorótól délre, Terra darenáig rajzolták meg. Északon a Skandináv-félsziget, a Balti-tenger és Északkelet-Európa erőteljesen elnagyolt, de Livonia (Lívföld) és Moszkva környéke részletezve látható. A déli részen Észak-Afrika (többek között Marokkó és Mauritánia) teljes egészében, valamint nagy részben a Vörös-tenger és az Arab-félsziget, keleten a Kaukázus, a Kaszpi-tenger és Perzsia, délkeleten pedig az Arab-öböl északi része határolja a térképet. A Földközi-tenger vidéke a leg részletesebb, de több helyen magyarázó feliratok, ábrák és rajzok adnak az olvasónak további ismereteket.

E térkép eredetének feltárására és szerzőjének meghatározására máig nem történt kísérlet, noha térképi és díszítő elemekben egyaránt rendkívül gazdag, és az alapanyaga is nagy felületen ép és tiszta maradt. Teleki a szerző kilétének megállapítását lehetetlennek tartotta, így ezzel a kérdéssel egyáltalán nem foglalkozott. A készítés idejét a térképen látható uralkodók rajzai alapján állapította meg. A 19 európai és 11 afrikai uralkodó közül csak II. Fülöp spanyol király (*Philipus R Hispanie*) és Szulejmán (*Suleymanssac Imperator Turc*) török császár nevét jegyezték fel. Mivel II. Fülöp 1556-tól 1598-ig uralkodott, Szulejmán pedig 1520-tól 1566-ig, nyilvánvaló, hogy a térképet 1556 után, de legkésőbb 1566/68-ban készítették.

Battista Agnese élete és munkái. A térképen látható egyes elemek, például a jellegzetes irányrözsák és az uralkodók miniatúrái a Battista Agnese műhelyéből származó hajózási atlaszok sajátosságai. A genovai születésű Agnese (1500 k.–1564) életéről, annak ellenére, hogy ő tekinthető Itália legjelentősebb 16. századi

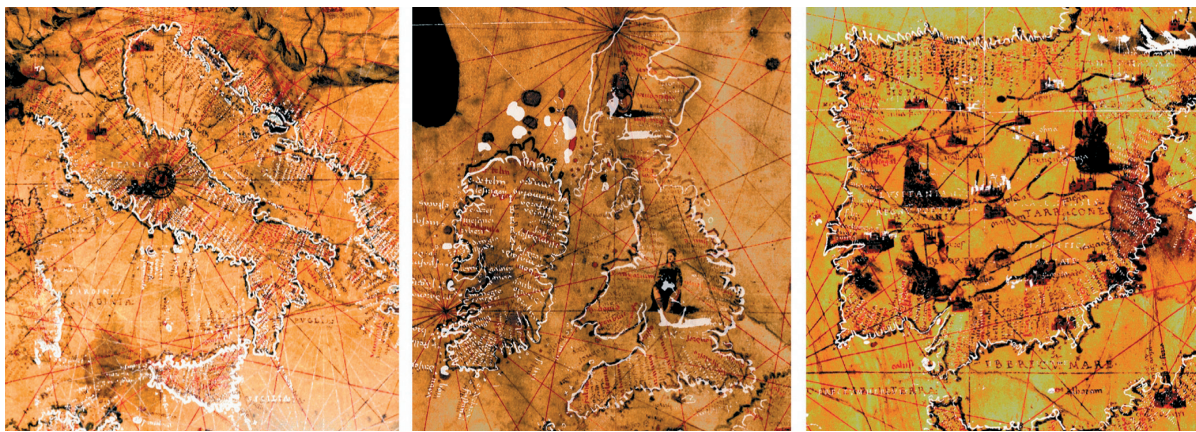
térképkészítőjének, rendkívül kevés adat maradt fenn. Az azonban bizonyos, hogy kezdettől fogva Velencében dolgozott, ahol a későbbiek folyamán térképkészítő műhelyt is létrehozott. Művei, elsősorban hajózási atlaszok, a mai napig igen nagy számban maradtak fenn, hagyományos portolán térképei közül azonban csak néhány példány ismert. A világ különböző országainak közgyűjteményeiben 73 darab Agnese-tulajdonított atlaszt és nyolc térképet őriznek, de feltételezhető, hogy számos, jelenleg névtelen térkép és atlasz is az ő műhelyéből származik.⁴

Az atlaszok elején található címerek alapján tudni lehet, hogy Agnese munkái népszerűek voltak a nemes-ség köreiből. Magas rangú megrendelői között találjuk V. Károly német-római császárt, VIII. Henrik angol királyt, és II. Fülöp spanyol királyt.

Hasonló vonások. Egy olyan térkép esetében, ahol sem a szerző személye, sem a készítés éve, sem egyéb adat nem ismert, ott a készítőre és az előállítás hozzávetőleges idejére csak a térképen látható és értelmezhető adatokból tudunk következtetni. Értékelhető eredményt annál nagyobb eséllyel lehet elérni, minél több adat vagy részlet látható a térképen, és a hordozóanyag a körülményekhez képest jó fizikai állapotban maradt fenn. Az összehasonlításhoz Agnese 1546-ban és 1553-ban készített atlaszának faksimile kiadását használtam fel.⁵

A Cod. Lat. Medi aevi No. 353 kéziratos térkép névrajzában elemzésében szereplő földrajzi nevek listája azokból a nevekből állt össze, amelyek jól olvasható és könnyen értelmezhető állapotban maradtak meg. A három térkép névanyagában Közép- és Dél-Itália, valamint az Ibériai-félsziget területén csak egy-két esetben fordul elő tartalmi különbség, és a nevek írásmájában is csak néhány helyen figyelhető meg eltérés. A német, osztrák, lengyel és a cseh területeken névanyaga is szinte tökéletesen megegyezik. A magyarországi neveket illetően mindhárom térkép egységesen feltünteti Magyarországot, Erdélyt, Esztergomot, Budát, Belgrádot és Váradot, valamint a Duna, a Dráva és a Száva nevét. Pest város az 1553-as térképen látható és az OSZK térképén is szerepel.

A partvonalak rajzolatának összehasonlításakor a méretarányok különbségeiből adódó méret-különbségek megszüntetése után a faksimile atlaszokban látható kontúrvonalakat kiemeltem, és a név nélküli térkép fölé helyeztem. A partvonalak, egy részterület kivételével, minden vizsgált területen egybeestek. A szinte tökéletes egyezés alapján feltételezhető, hogy mindhárom térkép egyazon sablon felhasználásával készült. Az eltérést mutató részterület az 1546-ban készített térkép Skóciája, amely elnagyolt kör-vonalaival még szigetként látható. Az eredményt alátámasztja a MapAnalyst

Itália, a Brit-szigetek és az Ibériai-félsziget partvonalrajzainak összehasonlítása. Az alap Cod. Lat. Medi aevi No. 353, a fehér körvonalak pedig Agnese 1553-as atlaszából származnak.

szoftverrel 201 kontrollpontpár alapján kirajzolódó torzulási hálózat is, amelyen csupán az alapanyagok deformálódásából származó minimális eltérések láthatók.⁶ A folyók és a folyami szigetek ábrázolása a tengerpartokéhoz képest szinte vázaltszerű. Ennek ellenére a Duna jellegzetes futása és torkolata, kisebb eltérésekkel, mindhárom térképen megegyezik, és a feltüntetett négy sziget is ugyanazokon a helyeken jelenik meg. Érdekes a Balaton ábrázolásának változása. A tó az 1546-os térképen névvel és rajzzal együtt szerepel, az 1553-as térképről viszont teljesen hiányzik, a név nélküli térképen ismét megjelenik, de csak rajzban, a név nem látható mellette.

A településeket mindhárom térképen vörös színű, arannyal díszített városrajzokkal jelölték. A hegyes tornyok, a kapuk és az ablakok különféle elrendezései nem utalnak a városok valódi megjelenésére. Ezek valójában sematikus rajzok, amelyek az egyes grafikai elemek ismétlésével és variálásával minden településnek egyedi megjelenítést adnak. Az 1553-as és a név nélküli térkép városrajzain impozáns kupolák is feltűnnek. E két utóbbi térkép településábrázolási elgondolása láthatóan azonos, amely nem csak a városrajzok egyes elemein követhető. A név nélküli térkép egyes városai (pl. Buda, Pest, Belgrád, Várad, Nürnberg) az 1553-as térképen látottakhoz rendkívül hasonlítanak, szinte azonosnak tekinthetők.

Agnese munkáiban a hegységek és a Litván nagyfejedelemségnek a mai Ukrajna területén húzódó északkelet-délnyugat irányú erdősége jellegzetes formát kaptak. Ezek az elemek minimális változtatásokkal szerepelnek a név nélküli térképen is.

A díszítőelemek egyik látványos csoportját alkotják az uralkodók rajzai. A figurák trónjukon, szőnyegükön, a városuk vagy a sátraik előtt láthatók. E miniatúráknak a poli-

tikai viszonyok ismertetésében is volt szerepük, olykor azonban előfordulhatott, hogy a térképeken elavult adatokat tüntettek fel. Az uralkodók ábrázolásában kevésbé szigorú elvek érvényesültek, mint a domborzati vagy egyéb díszítő elemek esetében. A rajzoló a miniatúrák elkészítésekor nem törekedett valóság-hű ábrázolásra, ezért a három térképen mindegyik uralkodó egyedi formában, de különböző alakban és más-más színekkel jelenik meg. Az 1553-as és a név nélküli térképen viszont Szulejmán szultán alakja teljesen egyforma, amely egyértelműen mutatja, hogy a két térkép ugyanabban a műhelyben készült.

A portolán térképek legismertebb eleme, az irányrózsza, általában dekoratív rajzolatú. A térképek készítői mindig arra törekedtek, hogy egyedi, csak őrjük jellemző irányrózsákkal díszítsék a munkáikat, ebből kifolyólag ezeket az elemeket szinte kézjegynek is tekinthetjük. A három vizsgált térkép esetében megállapítható, hogy az irányrózsák azonos geometriai szerkezettel és a színek azonos alkalmazásával készültek. A díszes portolán térképeken szokás volt a fő irányokat külön, szelet fűjő fejekkel is megjeleníteni. A fejek a térkép szélein, a megfelelő irányvonalon helyezkednek el, és a térkép belseje felé tekintenek. Az arcok egy térképen belül különbözhetnek, de mindig azonos stílusban készültek. A név nélküli térkép gyermekfejet ábrázoló szélfejeit vizsgálva megállapítható, hogy azok egyértelműen megegyeznek az 1553-as atlaszban láthatókkal. Az a tény, hogy az irányrózsák és a szélfejek rajzolata megegyezik, nem bizonyíthatja minden kétséget kizáróan a térkép szerzőjének kilétét, azonban megerősíti az egyéb térképi elemek összehasonlítása során kialakult véleményt.

*

Az átfogó összehasonlítás során egyértelműen bebizonyosodott, hogy az OSZK név nélküli portolán térképe ugyanazon térképszerkesztési és -díszítési elvek alapján készült, mint Battista Agnese két vizsgált atlaszának térképlapjai. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy

a Cod. Lat. Medi aevi No. 353 jelzetű térkép a 16. század legjelentősebb velencei térképkészítő mestere, Battista Agnese műhelyéből származik.

Írás Krisztina
 iras.at.map.elte.hu

Jegyzetek

¹ A cikkben összegzett eredmények a szerző „Portolán térképek kartográfiai vizsgálata digitális eljárással” című doktori disszertációjának részét képezik. Első közzététel Írás Krisztina: Anonymous portolan chart in Hungary: A possible Agnese work. Poszter. A 23. Nemzetközi Térképtörténeti Konferencia kiadványa (2009), 124. o.

² A térkép mérete 70,5 x 106,8 cm, méretaránya a számításaim szerint kb. 1 : 7 000 000.

³ Teleki Pál: A XV. és XVI. századok kartográfiájának egy-egy emléke a Nemzeti Múzeumban. Földrajzi Közlemények, 1906. 7. füzet. 281–287. o.

⁴ Astengo, Corradino: The renaissance chart tradition in the Mediterranean. In D. Woodward (szerk.): The History of Cartography, 3. köt. Cartography in the European Renaissance, Chicago, 2007, The University of Chicago Press. 238–259. o.

⁵ Agnese, Battista: Hajózási atlasz. 1546. Faksimile: Portolan Atlas von Battista Agnese (1546). Graz, 1993, Desertina (Svájc), Akademische Druck (Ausztria), Verlag Autor (Oroszország). Zentralbibliothek, Zürich (Atl. 3349). Felhasznált térképlapok:

Európa (Nr. 8), Itália (Nr. 11), Ibéria és Észak-Afrika (Nr. 9), Afrika és az Indiai-óceán (Nr. 7). A lapok mérete 29 x 43 cm. Számításaim szerint a térképek méretaránya változó, 1 : 5 000 000 (pl. Nr. 11) és 1 : 7 000 000 (pl. Nr. 9). AGNESE, BATTISTA: Atlante Nautico di Battista Agnese 1553. Faksimile: Venezia, 1990, Marsilio Editori. Zentral-bibliothek Zürich, (Atl. 3328). Felhasznált térképlapok: Európa (Nr. VIII), Itália (Nr. X), Ibéria és Észak-Afrika (Nr. IX), Fekete-tenger (Nr. XII). A lapok mérete 36 x 51 cm. Számításaim szerint a térképek méretaránya változó, 1 : 5 000 000 (pl. Nr. X) és 1 : 3 000 000 (pl. Nr. XII).

Egyéb térképi elemek összehasonlítása:
 a) városok és feliratok, b) irányrózsák,
 c) szélfejek, d) Szulejmán török császár, e) erdőség.

⁶ Agnese (1553) Nr. X és a Cod. Lat. Medi aevi No. 353 térképek összehasonlítása során a torzulásmentes négyzetrács az Agnese 1553-as térképén felvett kontrollpontok alapján, a torzulási hálózat az OSZK név nélküli térképén felvett kontrollpontok elhelyezkedése alapján rajzolódik ki.